

[2023] 2 एस. सी. आर. 208

राष्ट्रीय राजधानी क्षेत्र दिल्ली सरकार

विरुद्ध

दयानंद वगरे

(2023 चा दिवाणी अपील क्रमांक 481)

मार्च 13, 2023

[एम. आर. शाह आणि सी. टी. रविकुमार, जे. जे.]

भूमि संपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसनातील न्याय्य नुकसानभरपाई आणि पारदर्शकतेचा अधिकार कायदा, 2013-कलम 24 (2)-भूमि संपादन जिल्हाधिकारी यांच्या मते अधिग्रहित केलेल्या जमिनीच्या मोठ्या भागाचा ताबा घेण्यात आला आणि कलम 12(2) नुसार मुळ रिट याचिकाकर्त्याला नोटीस देण्यात आली . परंतु तो नुकसान भरपाई गोळा करण्यासाठी आला नाही, त्यानंतर तो महसूल ठेवीकडे पाठवण्यात आला. सर्वोच्च न्यायालयाच्या पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरिमल सोलंकी वगरे या निर्णयावर आधारित उच्च न्यायालयाने घोषित केले की संबंधित जमिनीच्या संदर्भात केलेले अधिग्रहण कलम 24(2) अंतर्गत कालबाह्य झाले आहे. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) नुसार असे निरीक्षण नोंदवले गेले आहे की जरी मोठ्या भागाचा ताबा घेतला गेला असला तरी नुकसानभरपाईची रक्कम लागू असलेल्या कायदानुसार दिली गेली असे कोणतेही स्पष्ट विधान

नव्हते-असे म्हटले आहे: उच्च न्यायालयाने अवलंबलेला निर्णय त्यानंतरच्या घटनापीठाने फेटाळला आहे. इंदूर विकास प्राधिकरण वि. मनोहरलाल आणि इतर. सर्वोच्च न्यायालयाने घालून दिलेला कायदा आणि खटल्यातील तथ्यांचा विचार करता, आक्षेपार्ह निकाल आणि उच्च न्यायालयाने दिलेला आदेश टिकू शकत नाही-त्यानुसार, रद्दबादल केले. विचाराधीन असलेल्या जमिनीच्या संदर्भात कायदा, 2013 चे 24 (2) नुसार केलेल्या अधिग्रहणाची कोणतीही चूक मानली जाणार नाही.

इंदूर विकास प्राधिकरण वि. मनोहरलाल आणि इतर. (2020) 8 एस. सी. सी 129:[2020] 3 एस. सी. आर. 1-त्यानंतर.

पुणे महानगरपालिका आणि अत्र. वि.हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी आणि इतर. (2014) 3 एस. सी. सी 183:[2014] 1 एस. सी. आर. 783-संदर्भित.

खटला कायदा संदर्भ

[2014] 1 एससीआर 783 संदर्भित परिच्छेद 2

[2020] 3 एससीआर 1 पाठपुरावा केला परिच्छेद 2.1

दिवाणी अपीलिय अधिकारिता : दिवाणी अपील क्र. ४८१/२०२३ .

2015 च्या डब्ल्यू. पी. सी. क्रमांक 1754/2015 मध्ये नवी दिल्ली येथील दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या दिनांकित 12.09.2017 च्या निर्णय आणि आदेशावरून.

सुजीता श्रीवास्तव, अपीलकर्त्यासाठी वकिल.

स्मिता मान, नितीन मिश्रा, विधिज्ञ प्रतिवादीसाठी.

न्यायालयाचा निर्णय एम. आर. शाह, न्या. यांनी दिला गेला

१. 2015 च्या लेखी याचिका (सी) क्रमांक 1754 मध्ये नवी दिल्ली येथील उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेश ज्यायोगे उच्च न्यायालयाने उक्त रिट याचिका मंजूर केली आहे आणि घोषित केले आहे की संबंधित जमिनीशी संबंधित अधिग्रहण हे भूमि संपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसन कायदा, 2013 (यापुढे "कायदा, 2013" म्हणून संदर्भित) च्या न्याय्य नुकसान भरपाई आणि पारदर्शकतेच्या कलम 24 (2) अंतर्गत कालबाह्य झाले आहे असे मानले जाते, त्यामुळे राष्ट्रीय राजधानी क्षेत्र दिल्ली सरकार यांनी सध्याच्या अपीलाला प्राधान्य दिले आहे.

2. उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेश आणि उच्च न्यायालयासमोर भूमि संपादन जिल्हाधिकारी (एल. ए. सी.) यांनी दाखल केलेल्या प्रतिदावाच्या प्रतिज्ञापत्रातून, जे उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आक्षेपार्ह निकालाच्या परिच्छेद 3 मध्ये पुनरुत्पादित केले आहे, त्या नुसार हे एल. ए. सी. चे विशिष्ट प्रकरण होते की खसरा क्रमांक 115 (1-0) मधील एकूण जमिनीपैकी 19 बिसवांचा ताबा घेण्यात आला होता, परंतु उर्वरित 1 बिसवांचा ताबा बांधल्यामुळे घेतला जाऊ शकला नाही. एल. ए. सी. चे प्रकरण असे ही होते कि , भूमि संपादनाचा निर्णय घोषित झाल्यानंतर मूळ रिट याचिकाकर्त्याला भूमि संपादन कायदा, 1894 (एल. ए. कायदा) च्या कलम 12 (2) अन्वये नोंदणीकृत पोस्ट क्रमांक 4065 दिनांक 27.02.2009 द्वारे नुकसानभरपाईची रक्कम गोळा करण्यासाठी नोटीस

बजावण्यात आली आणि जेव्हा तो नुकसानभरपाई गोळा करण्यासाठी आला नाही, तेव्हा ती महसूल ठेवीकडे पाठवण्यात आली. अशा प्रकारे, एल. ए. सी. नुसार अधिग्रहित केलेल्या जमिनीच्या मोठ्या भागाचा ताबा, वरील बाबी असूनही, दिनांक १३/०४/२००९ रोजी घेतला गेला आणि पुणे . महानगरपालिका आणि अन्य विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी आणि इतर, (2014) 3 एस. सी. सी. १८३ च्या या न्यायालयाच्या पूर्वीच्या निर्णयावर अवलंबून राहून असे निरीक्षण नोंदवले गेले की, उच्च न्यायालयाने रिट याचिका मंजूर केली आहे आणि असे घोषित केले आहे की संबंधित जमिनीसंदर्भातील अधिग्रहण अधिनियम, 2013 च्या कलम 24 (2) अंतर्गत संपुष्टात आल्याचे मानले जाते आणि असे नमूद केले आहे की "प्रतिवादी क्रमांक 2 - एलएसी दावा करीत असले तरी जमिनीच्या 19 बिस्वा मोठ्या भागासंदर्भात ताबा घेण्यात आला आहे. नुकसान भरपाई देण्याबाबत कोणतेही स्पष्ट विधान नाही. पुणे महानगरपालिकेच्या बाबतीत लागू असलेल्या कायदानुसार हा कायदा करण्यात आला आहे.

2.1 उच्च न्यायालयाने पुणे महानगरपालिकेच्या (वरील) खटल्यातील ज्या निर्णयावर भर दिला आहे, तो या न्यायालयाच्या घटनापीठाने इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर, (2020) 8 एस. सी. सी. 129 या खटल्यात फेटाळला आहे. महानगरपालिका आणि अन्य . विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी आणि इतर, (2014) 3 एस. सी. सी. 183, उच्च न्यायालयाने रिट याचिका मंजूर केली आहे आणि घोषित केले आहे की संबंधित जमिनीशी संबंधित अधिग्रहण कलम 24 (2) अंतर्गत कालबाह्य झाले आहे. या न्यायालयाच्या

घटनापीठाने परिच्छेद 365 आणि 366 मध्ये असे निरीक्षण नोंदवले आहे आणि असे म्हटले आहे:-

"365. परिणामी, पुणे महानगरपालिकेत हा निर्णय घेण्यात आला. [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 सी. सी. 183] याद्वारे रद्द करण्यात आले आहे आणि इतर सर्व निर्णय ज्यामध्ये पुणे महानगरपालिका . [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 विरुद्ध सी. सी. 183] प्रकरणाचा आधार घेतला आहे, तेही रद्द करण्यात आले आहेत. श्री बालाजी नगर निवासी संस्थेचा [श्री बालाजी नगर निवासी संस्था विरुद्ध टी. एन. राज्य, (2015) 3 विरुद्ध सी. सी. 353] हा निर्णय आहे. हा चांगला कायदा आहे असे म्हणता येणार नाही, तो फेटाळला जातो आणि त्यानंतरचे इतर निर्णयही फेटाळले जातात. इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध शैलेंद्र [(2018) 3 विरुद्ध सी. सी. 412] या प्रकरणात, कलम 24 (2) च्या तरतुदीशी संबंधित पैलू आणि 'किंवा' हे 'ना' किंवा 'आणि' म्हणून वाचावे लागेल की नाही हे विचारार्थ ठेवण्यात आले नव्हते. त्यामुळे सध्याच्या निकालातील चर्चेच्या पार्श्वभूमीवर तो निर्णयही लागू होऊ शकत नाही.

366. वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आम्ही खालीलप्रमाणे प्रश्नांची उत्तरे देतो:

366.1. कलम 24 (1) (अ) मधील तरतुदीनुसार 2013 चा कायदा लागू होण्याच्या तारखेपर्यंत 1-1-2014 रोजी निवाडा न दिल्यास कार्यवाहीत

कोणतीही चूक होत नाही. २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाई निश्चित करावी लागते.

366.2. न्यायालयाच्या अंतरिम आदेशाने व्यापलेला कालावधी वगळून पाच वर्षांच्या कालावधीत निकाल देण्यात आला असेल तर 1894 च्या कायदांतर्गत 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (1) (ब) अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे जणू ती रद्द करण्यात आलेली नाही असे समजून कार्यवाही सुरू राहिल.

366.3. ताबा आणि नुकसान भरपाई दरम्यान कलम 24 (2) मध्ये वापरलेला "किंवा" हा शब्द "नाही " किंवा "आणि" म्हणून वाचला पाहिजे. २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये हा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अधिकाऱ्यांच्या निष्क्रियतेमुळे जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा नुकसान भरपाईही देण्यात आलेली नाही अशा बाबतीत भूसंपादनाची प्रक्रिया संपुष्टात आली असे मानले जाते. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, ताबा घेतला गेला असेल, नुकसान भरपाई दिली गेली नसेल तर कोणतीही चूक नाही. त्याचप्रमाणे नुकसान भरपाई दिली असेल, ताबा घेतला नसेल तर त्यात कोणतीही चूक नाही. .

366.4. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) च्या मुख्य भागात "भरणा" या अभिव्यक्तीमध्ये न्यायालयात नुकसान भरपाई जमा करण्याचा समावेश नाही. कलम २४ (२) मधील तरतुदीमध्ये बहुसंख्य भूधारकांच्या संदर्भात ती जमा न

केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेपर्यंत सर्व लाभार्थी (जमीनमालक) २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाईस पात्र असतील.. भूसंपादन अधिनियम १८९४ च्या कलम ३१ अन्वये दायित्वाची पूर्तता न केल्यास या कायद्याच्या कलम ३४ अन्वये व्याज दिले जाऊ शकते. मोबदला (न्यायालयात) जमा न केल्याने भूसंपादनाची कार्यवाही संपुष्टात येत नाही. पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ बहुसंख्य मालमत्तेबाबत मोबदला रक्कम जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेनुसार २०१३ च्या कायद्यानुसार जमीन मालकांना मोबदला द्यावा लागेल.

366.5. १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ३१ (१) अन्वये दिलेल्या तरतुदीनुसार , जर एखाद्या व्यक्तीला नुकसान भरपाई देण्यात आली असेल तर कलम २४ (२) अन्वये नुकसान भरपाई न दिल्याने किंवा न्यायालयात जमा न केल्यामुळे अधिग्रहण संपुष्टात आल्याचा दावा करणे त्याला खुले नाही. कलम ३१ (१) अन्वये रक्कम भरून भरण्याची जबाबदारी पूर्ण केली जाते. ज्या जमीन मालकांनी नुकसान भरपाई स्वीकारण्यास नकार दिला होता किंवा ज्यांनी जास्त मोबदल्यासाठी संदर्भ मागितला होता, ते २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये संपादनाची प्रक्रिया संपल्याचा दावा करू शकत नाहीत.

366.6. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मधील तरतुदी या कलम 24 (1) (बी) चा भाग न मानता कलम 24 (2) चा भाग मानला जावा.

366.7. 1894 च्या कायद्यानुसार आणि कलम 24 (2) अन्वये विचार केल्याप्रमाणे ताबा घेण्याची पद्धत म्हणजे चौकशी अहवाल/ निवेदन तयार करणे आहे. 1894 च्या कायद्याच्या कलम 16 अन्वये ताबा घेतल्यानंतर, सदरील जमीन राज्याला निहित होते आणि 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अन्वये जमीन ताब्यात घेण्याची तरतूद नाही, कारण एकदा ताबा घेतल्यानंतर कलम 24 (2) अन्वये कोणतीही चूक होत नाही.

366.8. कलम 24 (2) मधील तरतुदी ताबा घेण्यास आणि पैसे देण्यास निष्क्रियतेमुळे अपयशी ठरले तर 1-1-2014 रोजी यांच्या बाबतीत व्यपगत होण्याची कार्यवाहीच्या तरतुदी लागू आहेत. संबंधित प्राधिकरणाकडे प्रलंबित असलेल्या भूसंपादनाच्या प्रक्रियेत 2013 चा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्यापेक्षा जास्त कालावधीसाठी नुकसान भरपाई. न्यायालयाने दिलेल्या अंतरिम आदेशांच्या उदरनिर्वाहाचा कालावधी पाच वर्षांच्या गणनेत वगळावा लागतो.

366.9. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मध्ये भूसंपादनाच्या पूर्ण संपलेल्या प्रक्रियेच्या वैधतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करण्यासाठी कारवाईचे नवे कारण समोर येत नाही. कलम 24 2013 च्या कायद्याच्या अंमलबजावणीच्या

तारखेस म्हणजेच 1-1-2014 रोजी प्रलंबित असलेल्या कार्यवाहीला लागू होते. यामुळे जूने आणि कालबद्ध दावे पुन्हा सुरू होत नाहीत आणि संपलेली कार्यवाही पुन्हा सुरू होत नाही किंवा भूसंपादन अवैध ठरविण्यासाठी न्यायालयाऐवजी कोषागारात नुकसान भरपाई जमा करण्याच्या पद्धतीच्या वैधतेवर जमीनमालकांना प्रश्न चिन्ह उपस्थित करण्याची परवानगी दिली जात नाही."

3. त्याचबरोबर , हे सुद्धा लक्षात घेणे आवश्यक आहे की सध्याच्या प्रकरणात जमिनीच्या मोठ्या भागाच्या संदर्भात म्हणजेच 20 बिसवांपैकी 19 बिसवांचा ताबा घेण्यात आला होता आणि बांधणीमुळे एका (1) बिसवांचा ताबा घेता आला नाही.त्याच बरोबर कलम 12 (2) अंतर्गत नोटीस मूळ रिट याचिकाकर्त्याला नोंदणीकृत पोस्ट क्रमांक 4065 दिनांक 27.02.2009 द्वारे जारी करण्यात आली होती, तथापि, जेव्हा मूळ रिट याचिकाकर्ता नुकसान भरपाई गोळा करण्यासाठी आली नाही , तेव्हा ती महसूल ठेवीकडे पाठवण्यात आली.एकदा एल. ए. कायद्याच्या कलम 12 (2) अन्वये नोटीस बजावण्यात आली आणि मूळ रिट याचिकाकर्त्याला देण्यात आली आणि त्याला नुकसानभरपाई गोळा करण्यास सांगण्यात आले आणि त्यानंतर जेव्हा तो नुकसानभरपाई गोळा करण्यासाठी आला नाही आणि नंतर नुकसानभरपाई महसुली ठेवीकडे पाठवण्यात आली, त्यानंतर मूळ रिट याचिकाकर्त्यासाठी असा युक्तिवाद करणे खुले राहणार नाही की नुकसानभरपाई दिली गेली नाही म्हणून

अधिग्रहण कार्यवाही समाप्त झाली आहे असे मानले जाते. मूळ रिट याचिकाकर्त्याला त्याच्या स्वतःच्या वर्तनाचा/चुकीचा फायदा घेण्याची परवानगी दिली जाऊ शकत नाही.

4. इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (सुप्रा) बाबतीत या न्यायालयाने घालून दिलेल्या कायद्याची अंमलबजावणी करणे आणि येथे नमूद केलेल्या तथ्यांचा विचार करणे आणि विशेषतः जेव्हा संबंधित जमिनीचा मोठा भाग १३.०४.२००९ रोजी ताबा घेण्यात आला होता या अनुषंगाने इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (सुप्रा) प्रकरणात अनुज्ञेय मानली जाणारी कार्यवाही आणि एलए कायद्याच्या कलम १२ (२) अन्वये नोटीस जारी करून मूळ रिट याचिकाकर्त्याला देण्यात आली होती परंतु त्याने नुकसानभरपाई गोळा केली नाही, ती रकम पुन्हा महसूल अनामत रकमेकडे पाठविण्यात आली, ही वस्तुस्थिती विचारात घेऊन, उच्च न्यायालयाने संबंधित जमिनीसंदर्भातील संपादन संपुष्टात आल्याचे जाहीर करणारा निकाल व आदेश टिकाऊ नाही.

5. वरील बाबी लक्षात घेऊन आणि वर नमूद केलेल्या कारणांमुळे, सध्याचे अपील यशस्वी होते. उच्च न्यायालयाने रिट याचिकेला परवानगी देणारा आणि संबंधित जमिनीच्या संदर्भात केलेले अधिग्रहण 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अंतर्गत कालबाह्य झाल्याचे घोषित करणारा वादग्रस्त निर्णय आणि आदेश याद्वारे रद्द करून फेटाळला जात आहे . उच्च न्यायालयासमोरील मूळ रिट याचिका फेटाळली जात आहे . कायदा, 2013 च्या कलम 24 (2) अंतर्गत संबंधित जमिनीच्या संदर्भात अधिग्रहणात कोणतीही चूक मानली जाणार नाही. त्यानुसार वर्तमान अपील मंजूर करण्यात येत आहे. खर्च नाही .

प्रलंबित असलेले अर्ज असतील तर त्यांचा देखील निपटारा केला जातो.

अंकित ज्ञान

अपील मंजूर

(सहाय्यक: अभिषेक अग्रिहोत्री, एलसीआरए)

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X